

HUNFALVY-ALBUM

HUNFALVY PÁL

FÉLSZÁZADOS AKADÉMIAI TAGSÁGA EMLÉKÉRE

KIADJÁK

TISZTELŐI

(HUNFALVY PÁL ARCKÉPÉVEL)

BUDAPEST
HORNÝÁNSZKY VIKTOR KIADÁSA
1891.

A költő a régi arabok fölfogásában.

A művelődés kezdetleges fokán a költő tehetségét és szellemi megnyilatkozását nem a *művészeti alkotás* szempontja alatt fogják fel. A költőt magasabb hatalmak — istenek — eszközüül tekintik, ki voltaképen nem azt tolmácsolja, a mit az ő szelleme hozott létre, hanem a minék ő önkéntelen, sokszor akaratlan kifejezője, a mit magasabb lények helyeztek ajkaira. Nem *egyéni* alkotásnak nézik azt, a mit a költő geniusa előhozott. Hogy e tárgyról szólva magunk is a «költői geniust» említjük, annak bizonyossága, hogy mint számtalan egyéb esetben, a nyelvhasználat itt is egy régibb kulturfoknak megfelelő szemlélet nyomát őrizte meg, mint residuumot.

Ha azt nézzük, hogy úgynevezett *vad népek* hogyan képzelik még mai nap is költőik tudása és alkotása forrását, körülbelül módunk van következtetést vonni arra, hogy a későbbi kulturnépek fölfogása mily csirákból fejlődött. Nem elszigetelt példa erre nézve egy épen kezem ügyében levő adat, mely az ausztráliai benszülött törzsek fölfogásáról szól. «Azon törzsek között, melyekkel megismerkedtem» — így tudósít Howitt¹ — «azt az általánosan elterjedt hitet találtam, hogy a költők az énekelést — és ez alatt a benszülöttek a költészet minden nemeit értik — az *elköltözöttek szellemeitől* kapják álmukban». E hit az *ősök kultuszának* egyik alantas fokából nőtt ki. Minthogy e fokon az *elköltözöttek szellemei* foglalják el az isteni lények rangját, a költők természetfölötti sugalmazása is csak a meghalt ősöktől eredhet.

¹ Notes on Songs and Songmakers of some Australian tribes. (Journal of the Anthropological Institut XVI. köt. — 1887. — 330. lap.)

Fölötte tanulságos adat az, melyet a vogul vallásos költészetre nézve Munkácsi Bernát barátom bocsát ez alkalommal rendelkezésemre, és melyet az olvasó e cikkem függelékében talál.

A vallásos fejlődés műveltebb fokain a sugalmazás forrását illető hit is magasabb rendű alakot ölt. Müller Miksa a régi ind literatúrának vallásos mozzanatait elemezvén, élénk állítja a védák azon helyeit, melyek szerint az ind költők az isteneknek tulajdonítják műveiket; néha e szempontból magokat az isteneket nevezik költőknek és jósoknak. A költő készen találja hymnusát. A mint a Szóma levét megiszsa, erőt nyer az isteni sugallat tolmácsolására; költeménye olyan, mint a felhőkből kiszakadó eső vagy a szélről kergetett felhő.¹ Mindenki tudja, hogy a régi görögök is úgy nézték a dolgot. A Múza éneklí a költő énekeit Valamint az ind költő a Szóma levéből meríti lelkesedését, úgy a görög megalkotta a Hippokréne, Arethusa stb. képzeteit.² Az istenek közvetlen hatása *szentté* avatja a költőt és hivatását. Még Cicero is ügyes ügyvédként felhasználhatja a maga korában alkalmasint már elavult régi felfogást az Archias költő mellett mondott védőbeszédében. «Ezért — t. i. az isteni szellemért, mely a költőt áthatja — a mi Enniusunk teljes joggal szentnek mondja a költőket, mert ők mintegy isteni adománynyal vannak kegyeletünknek ajánlva. Azért, bírák, mint emberséges emberek, szentül becsüljétek a költő nevet, melyet soha semmi barbárság meg nem sértett.»³

A sémi ókor felfogása e tekintetben sem különbözik az emberség egyéb ethnográfiai köreinek a megfelelő műveltségi fokon nyilvánuló nézetétől. E sorokban leginkább az *arab pogányságot* kívánom tekintetbe venni és az erre vonatkozó ismereteket néhány adattal bővíteni.

Hogy az arabokhoz származás, műveltség és társadalmi szervezet tekintetében legközelebb álló népek az ókorban mily szempont alatt szemlélték a költő tehetségét, erre nézve a biblia tartott fenn számunkra egy igen tanulságos adatot: Bileám történetét. (M. IV. k.

¹ Lectures on the Origin and Growth of Religion as illustrated by the Religions of India (London, 1878) 137—138. lap.

² L. Lehrs, Populäre Aufsätze aus dem Alterthume vorzugsweise zur Ethik und Religion der Griechen (2. kiadás). Lipcse, 1875. — 128. és kk. 391. és kk. lapjain.

³ Cic. pro Arch. 8.: Quare suo jure noster ille Ennius sanctos appellat poetas, quod quasi deorum aliquo dono atque munere commendati nobis esse videantur. Sit igitur, judices, sanctum apud vos, humanissimos homines hoc poetæ nomen, quod nulla unquam barbaria violavit.

22 : 2—24 : 25.) Ennek kiinduló pontja és magva — már most teljesen tekinteten kívül hagyva az elbeszélésnek irodalomtörténeti szerkezetét — röviden a következő. Bálák Mó'áb népének királya aggodalommal nézi a szomszédságában letelepedni készülő zsidókat. Véneivel arról tanakodik, hogyan lehetne az e nép felől fenyegető veszélyt elhárítani. Abban állapotnak meg, hogy távol keletről egy híres költőt hínak meg, azzal a kéréssel, hogy átkot mondjon a zsidó népre. — A költő enged Bálák kérésének; de kezdettől fogva kijelenti: «Ime eljöttem hozzád, de vajlon tehetségemben van-e bármit szólni? *Azt a szót, a mit isten szájamra ad, azt mondom*». (22 : 38.) És később, midőn tényleg belekezd *másál* (példázat)-jainak elmondásába, Izrael dicséretét hirdeti és a megrémült Bálákkal szemben egyre azzal igazolja magatartását, hogy nem a maga szavait mondja, hanem csak azt mondhatja, a mit isten ad szájára. (23 : 3, 12, 26. 24 : 13.) Maga Bálák, ki arra készült, hogy a híres költőt dűsan megtiszteli (megjutalmazza) átokverseiért, az ismétlődő áldó versek hallatára maga is belátja, hogy «Jehova akadályozta meg Bileámot a megtiszteltetésben». (24 : 11.)

Mi itt Bileámot egyre *költőnek* nevezük. Nem is nézhetük másnak. Az ókori Ázsia azon népeinél, melyekkel ez elbeszélés szemléletében dolgunk van, nincsen semmi különbség a szónok, a jós és a költő között. A beszédmód *egy* formáját használják, azt, a mit mi költészetnek nevezünk. Ők maguk *másálnak* (példaszónak) mondják beszédjüket. Azon fogalomra, melyet mi a *költő* szóval jelölünk, még külön szavuk sincs. Oly emberről van szó, a ki «azt a szót mondja, a melyet isten ad a szájára». Ez jellemzi tehetségét. A költő hivatásának pedig egy nagyon előkelő mozzanatát tárja elénk a szóban forgó elbeszélés. Jobban megérthetjük, ha a pogány arab költészet legrégibb körét ismerjük, mely egyrészt viiágosságot vet a Bileám szereplésére, másrészt meg ennek eleven vonásaiból nyerhet felvilágosítást.

A régi pogány arab társadalomban a költőket többek között egy fontos hivatással találjuk felruházva, és e hivatás teljesítésének irodalmi eredményei képezik a pogány arab költészet reánk maradt nyomainak nagy részét. A törzseknek egymás között szüntelen folyó versengésében és viaskodásában tudniillik a költők azzal vesznek részt, hogy az ellenséges törzs ellen becsmérő költeményeket szórnak, melyek a törzset a sivatag lakói szemében gűny és megvetés tárgyává teszik. A hősök viadalait a költők gűnyos költeményei kísérik; a békekötést okvetlen a költemények beszűntetése követi.

A gúny tárgyai és adatai, melyek a költő saját törzsének magasztalásával jártak, a törzsek hagyományaiból voltak merítve. Minden törzsnek meg voltak dicső emlékezetei a saját régiségéről és voltak becstelenítő hagyományai az ellenséges törzs multjáról. Ezeket a költők tudták és használták verseikben. A régi arab nyelvnek nincsen is más szava e fogalomra: *költő*, mint e szó: «*sá'ir*», mely annyit jelent: *tudó*, azaz: a ki a törzsek történeti hagyományait ismeri, hogy azokat *gúnyoló* és dicsőítő verseiben felhasználhassa. Nagy baj volt, ha egy törzsnek nem akadt a maga emberei között költője, ki gúnyverseket szórhatott az ellenséges törzsre. Ily esetben másunnan kellett költőt bérelni, ki a törzs ügyét — rendszeren jó ajándékért — a magáénak ismerte el. Ily helyzetben volt Bálák, Mó'áb királya, ki távol napkeletről hozatta el Bileámot, a kiről azt hallotta vala, hogy áldó és átkozó mondásai hatással vannak. (22:6.) Azt üzeni neki, hogy: «Ime egy nép, mely Égyiptomból jött és elfödi az ország színét. Jer csak és szórj átkot e népre, hátha aztán háborút viselhetek ellene és kiűzhetem» (uo. 11. v.). Az elátkozást itt nem kell abban az értelemben venni, a melylyel e szó későbbi időben szerepel. Hisz Bileám, midőn későbben azokat a szavakat mondja, «a melyeket isten szájjára adott», nem is annyira áldással, mint dicsőítéssel illeti a népet, a helyett hogy Bálák akarata szerint gúnyverseket szórna reá. A király azt kívánta tőle, hogy oly mondásokat intézzen a zsidók ellen, a melyeket a pogány arabság *hidsá*-nak nevezett. Így jelölték a költők gúnyoló mondásait. Hogy mily hatást tulajdonítottak a *hidsá*-nak és mennyire volt az képes a törzsek becsületes életén csorbát ejteni, azt másutt, az illető irodalomból szedett adatok alapján fejtettem ki bővebben.¹ Ez alkalommal az a czélom, hogy kimutassam, *min* alapul az a hatás, a melyet e pogány arabok a költők *hidsá*-jának tulajdonítottak, miért remegtek tőle, miért törekedtek gyakran, hogy annak megtörténtét a legnagyobb áldozatok árán is elhárítsák. Úgy találom, hogy azon a hiten alapult, melynek Bileám ad kifejezést, midőn a Báláktól kért *hidsá* helyett Izrael dicsőítésének eszközévé vált Csak azt mondhatta a költő, «a mit Isten adott a szájjára».

A régi arabokra nézve is tényleg ki lehet mutatni, hogy a *sá'ir*-t, a törzs költőjét, kinek versei a törzs dicsőségének, vagy a mi ezzel egyenlő, az ellenség gyalázásának szolgáltak, magasabb, természetfölötti erők sugallatával megadományozott embernek tartották, a

¹ Muhammedanische Studien I. köt. 43—50. lapokon.

ki olyat mond, a mit a felső hatalmak «szájára adnak». Mint magasabb, isteni lények sugallata birhatott csak ama rettentő hatással a *hidsá*, melyet bárki szívesen háritott el magáról, vagy ellensúlyozott más *hidsá*-val, mely amannak hatását csökkentheté vagy az ellenségre visszaháritható.

Nem rég fejtettem ki a Budapesti Szemlében (1891-iki áprilisi füzet), hogy az iszlám hatása alatt mily gyökeres feledésnek indultak a pogány arabság szellemi életének hagyományai. De sok szájhagyományt megmentett számunkra az I—II. század philologusainak gyűjtő munkája. Még az első muhammedán idő költői is oly friss elevenség-gel tükröztetik a theologus körök által elnyomott eredeti arab szellemet, hogy gondolkozásukkal a régi szellem s régi világnézet örökösiként még közel egy teljes évszázadig fölélesztik előttünk az iszlamtól még kevésbé érintett arab életet. A philologusoknak köszönjük azt az adatot, hogy a pogány arabok hite szerint a költőben *dsinn* lakozik, ki őt költeményeinek elmondására indítja.¹ *Dsinn* azt jelenti, hogy «rejtett — azaz láthatatlan — lény». A pogány arab, kinek istenei nem igen különböznek a vad népek fetiseitől, ily *dsinn*-ekkel népesítette be a természet különböző köreit s az emberek sorsát sok dologban az ő működésükkel hozza kapcsolatba. A ki Wellhausenek² egy erre vonatkozó fejezetét nem sajnálja elolvasni, alaposan megértheti e felfogás minden csinját-binját. Ily *dsinn* (sokan egészen helytelenül azonosítják vele a véletlenül rokonhangú *genius*-t) beszél a költő torkából is. Ő kölesönzi neki a tehetséget arra, hogy költeményét előhossa és verseivel a maga és törzsének becsületét megvédje. 'Abíd b. al-abrasz, az iszlám előtti idő egyik költőjéről (Imru-ul-kejsz korában) azt beszélték, hogy ilyképen jutott költői tehetségéhez. Egyszer becsületének megvédése vált kötelességévé. Ezt — mint láttuk — *hidsá*-val szokta az arab ember eszközölni. De 'Abíd soha költői tehetséget nem érezett volt lelkében. Egyszer éjjel álmában egy ismeretlen alak közelít feleje; valami csomófélét dug a szájába, ezekkel a szavakkal: «Kelj fel». És midőn felkelt, önkéntelenül elmondta ama verseket, melyekkel megsértett becsületéért elégtételt szerzett.³

A *dsinn* minden útján kíséri a költőt. Nem tartom kizártnak

¹ Tebrizi commentárja a «Hamásza» gyűjteményhez 182. lap 15. sor.

² Reste arabischen Heidenthumes (Berlin, 1887.) 135—140. lapjain.

³ Kitáb al-agání (Énekek könyve) XIX. 84. l.

annak lehetőségét, hogy a pogány költő, midőn verse elején ismeretlen egyénhez intézi megszólítását, talán épen *dsinn*-jét szólítja.¹

Ha a *dsinn* a költőt elhagyja, megszűnik minden költői tehetsége; egy sor verset sem tudna előhozni, ha a *dsinnje* nincsen mellette. Azt beszéli egy irodalomtörténeti legenda, hogy a próféta a százéves Zuhejrt, a pogány kor költői leghiresbjeinek egyikét megpillantván, így szólt: «Ó Alláh, őrizz meg engem ennek daemonjától». E pillanattól kezdve a híres költőnek megszűnt minden költői tehetsége.² A próféta imája elűzte a költői daemont. Tudni való, hogy Mohammed sokat szenvedett a pogány költők gúnyoló verseitől és volt miért félnie Zuhejr daemonjától. — Ellenben, ha egy költő azzal fenyegeti ellenségeit, hogy «bizony nem szökött meg az én *dsinnem*»,³ ezzel azt akarja mondani, hogy még mellettem van az, a ki képezzé tesz, hogy verseimmel üldözzelek.

A költő tudja a *dsinn*-nek, mely őt kíséri, *egyéni* nevét is. Al-A'sâ költő, ki a pogányság és iszlám átmeneti idejében élt, még pogány korából származó egy versében *Muszhil*-nak és *Dsihinnám*-nak szólítja *dsinn*-kísérőit.⁴ Még az iszlám II. századában Ibn Durejd (megh. 933-ban) azt beszéli, hogy álmokképen bordal írására vett lelkesítést, és egy egész költeményt sugalltak neki a bor dicsőítésére. Midőn a sugalmazó nevét kérdezte, ez így felelt: «Én vagyok a te daemonod, Abû Szâdsiának hínak és rendszeren Moszul-ban lakom».⁵

Látjuk ebből, mily egyéni, vérrel, hússal bíró lénynek tartotta az arab azt a daemont, mely a költőt sugalmazza és a ki költeményének, melylyel később a költő arat dicsőséget, tulajdonképen való szerzője.

E feltevésen indulva, aztán mindentfélét jobban értünk meg az arab irodalomtörténeti elbeszélésekből.

Egyszer egy ifjú Al-Hutaj'a költőnek (ez is az átmenet idejében élt) egy versét szóról szóra elszavalja. Tudni való, hogy ebben az időben a költemények még nem voltak írásban megszerkesztve, és így könyv nélkül leginkább csak maga a költő vagy fogadott rhap-

¹ Oly kezdésekre gondolok, mint p. o. Imru-ul-kejsz költeményének (melyet a Nyelvtudom. Közlemények VII. kötetében magyar nyelven Jónás János mutatót be) kezdő szavai: «Állj meg, hadd sírjunk» stb.

² Kitáb al-agâni IX. 148. lap.

³ Hamásza 182. lap 2. vers. E költemény az iszlám idejéből való.

⁴ Tâds al-'arûsz című arab Thesaurus a *Dsihinnám* szó alatt.

⁵ Abû-l-'Alâ al-Ma'arrî levelei (a leideni egyetem kézírata, Warner nr. 1094.) fol. 103.

sodjai tudhatták. «Te nem lehetsz más», így magyarázta egy jelenlevő e jelenséget, «mint a költőnek dsinnje». Ez tudhatja; hiszen az ő műve.¹ Ugyane magyarázattal egy más hasonló alkalommal is találkozunk a félig-meddig pogány érzelmű Al-Farazdak ajkán.²

De nevezetes az is, hogy a költői dsinn feltevése némelykor még mindenféle kényelmetlen helyzetből is megmenti az arabot. Az omajjád idő hidsá-költői között egy *Desrîr* nevezetű magaslik ki, ki a maga idejében förtelmes gúnyverset mondott a Numejr törzs fejére, e törzs költőjének Al-Râ'ínak jelenlétében. Ez nem találta fel magát annyira, hogy a maga részéről költői elégtételt szerezzen a gúny tárgyává tett törzsnek. Midőn odahaza ezért szemrehányással illeték, azzal mentegetődzött, hogy biz Dserîr nem is volt személyesen jelen; csak dsinnje volt ott, ez mondta a hidsát. Dsinnből pedig nem lehet, nem is kell elégtételt szerezni.³ Ily mély gyökeret vert a költői *dsinn* hite az arab társadalomban. Muhammed próféta hagyományos életrajzában mindennapos az az adat, hogy — legalább a közönséges előadás szerint — a pogány arabok, valahányszor koránja valamely darabját hirdette nekik, *örülnék* mondták az isten követeként fellépő kalmárt. E felfogást tévesnek mondhatjuk. Egy arab kifejezés helytelen magyarázatából ered. Az a szó, mely «örülnék» jelent: *madsnân*, eredetileg azt fejezi ki: *dsinntől* megszállott ember. Ha *madsnân*-nak nevezték, csak annyit akartak ez alatt érteni, hogy hiába mondja Mohammed, hogy szavallata külön a költők verseinél, melyeket dsinn-ek sugalmaznak. Ő nem próféta, hanem költő (dsinnből megszállott ember). Felfogásunk helyességét a korán több helyéről bizonyíthatjuk, a hol a próféta bővebb kifejezéssel szólaltatja meg ellenfeleit. Azt mondatja velük, hogy ő *sâ'îr madsnân*, «dsinntől indított költő», vagy *mu'allam madsnân*, «dsinntől kitanított ember», azaz költő.⁴ Tehát semmiesetre sem «mad» a mint az általános felfogás értelmében még a korán legújabb angol tolmácsa, Palmer is, minden alkalom adtán fordítja. Így tehát az arabok költői dsinn-jének kapcsolatában e részletet is jobban megérthetjük.

Goldziher Ignác.

¹ Kitéb al-agâf II. 52. lap.

² U. o. XVI. 146. lap.

³ U. o. XX. 170. lap.

⁴ Korán 37 : 35. 44 : 13. v. ö. 81 : 25.